

संधिवाताच्या कहाण्या

डॉ. श्रीकान्त वाघ

संधिवात म्हणजे सांध्याचे दुखणे. ताप हा जसा फल्यू, टी. बी., मलेरिया, न्यूमोनिया अशांसारख्या अनेक कारणांनी येऊ शकतो तसेच सांध्याचे दुखणेही सुमारे शंभरेक वेगवेगळ्या आजारांत येऊ शकते. या संधिवाताच्या निदान आणि उपचारांचे शास्त्र म्हणजे न्हुमटॉलॉजी. त्याच्या तज्ज्ञाना न्हुमटॉलॉजिस्ट म्हणतात.

एम. डी. नंतर १९८४ साली मी पुण्यात प्रॅक्टिस सुरु केली. तेव्हा मी कन्सल्टन्ट फिजिशियन आहे असे म्हटले की लोक 'म्हणजे कसला स्पेशलिस्ट?' असे विचारायचे. लोकांना हृदयाचा, किंडनीचा, मेंदूचा स्पेशलिस्ट असे म्हटले की सहज समजते म्हणूनच हल्ली मी स्वतःला 'चुम्टॉलॉजिस्ट' न म्हणवता 'संधिवाताचा डॉक्टर' असे म्हणवतो. त्यावर काही लोकांचा मी आर्थोपेडिक सर्जन आहे असाही गैरसमज होतो. आर्थोपेडिक सर्जन हे ऑपरेशन करणारे, तर आम्ही 'चुम्टॉलॉजिस्ट' म्हणजे औषधांनी संधिवात बरे करणारे डॉक्टर. एम. बी. बी. एस. नंतर तीन वर्षांत आर्थोपेडिक सर्जन होता येते, तर 'चुम्टॉलॉजिस्ट' व्हायला सहा वर्षे लागतात.

महाराष्ट्रात चुम्टॉलॉजिस्ट हाताच्या बोटावर मोजण्याइतकेच. त्यामुळे आमच्या सुपरस्पेशलिटीची लोकांना फारशी माहिती नाही. या गूढ आणि अवघड आजारांचे पेशंट माहितीअभावी योग्य डॉक्टरपर्यंत पोहोचत नाहीत आणि त्यांचे नक्सान होते, असो.

रोगालाच संस्कृतमध्ये दुःख असे म्हणतात. रोग हा शब्दही रुक् रुजा या मूळ संस्कृत शब्दापासून बनला आहे. सर्वच रोगांमध्ये वेदना आणि दुःख असतो – मग ते शारीरिक असो वा मानसिक. न्हुमटॉलॉजीच्या रुग्णांची वेदना मात्र जरा ‘खास’ स्वरूपाची असते. डायबेटिस,

ब्लडप्रेशरसारख्या आजारात औषध कायम घ्यावे लागते. पण वेदना मात्र फारशी नसते. अॅपेन्डिक्स, पोटातला अल्सर, न्यूमोनिया एवढेच काय हार्टअॅटकची वेदना ही तीव्र स्वरूपाची असली तरी उपचारानंतर काळांतराने पूर्ण थांबू शकते. कॅन्सरची वेदना मृत्युबोरेबर संपते. पण आमच्या संधिवाताचे तसे नाही. औषधाने पुष्कळसे बरे वाटले तरी थोडेसे दुखणे राहातेच. ‘रुपयातले किती पैसे बरे वाटते?’ असा प्रश्न विचारला तर ‘शंभर पैसे’ असे उत्तर देणारा पेशांट विरलाच. कदाचित न दुखणारे पेशांट आमच्याकडे फुकट फीचा खर्च नको म्हणून येत नसतीलही. ‘गरज सरो आणि वैद्य मरो’ या म्हणीची ही दुसरी बाजू.

वेदनेमुळे संधिवाताच्या रोग्यांचे आयुष्य कधीकधी
उद्धवस्त होऊ शकते. ही वेदना दूर करण्यासाठी वैद्यकशास्त्र
निर्माण झाले. आम्ही डॉक्टरमंडळी म्हणजे वैद्यकशास्त्र अणि
रोगी यांच्यामधला दुवा. शास्त्रीय माहिती वेगवेगळ्या
रोग्याच्या वेगवेगळ्या परिस्थितीत कशी राबवायची, हे
आम्हाला अनुभवाने उमजते. नुम्हेंटॉलॅजीची प्रॅक्टिस करताना
ही जाणीव जास्त प्रकर्षणे होत राहते. अनेक ठिकाणी फिरून
थकलेला पेशांट अखेरचा उपाय म्हणून माझ्याकडे येतो.
उपचारांनी पूर्ण बरा होतो. ‘मी आधीच तुमच्याकडे आलो
असतो तर फार बरे झाले असते’, असे म्हणतो. त्याच्या त्या
सुटकेच्या निःश्वासातच मग आमचेही समाधान सामावून
जाते.

मुंबईला डॉ. क्वी. आर. जोशी हे ज्येष्ठ आणि सुप्रसिद्ध चुम्हटॉलॉजिस्ट आहेत. भारतात चुम्हटॉलॉजीचा पाया ज्यांनी घातला त्यांच्यापैकी एक. ते माझे गुरु. त्यांच्या शेकडो विद्यार्थ्यपैकी एक असलो तरी जरा जास्त अभ्यासू, कष्टाळू आणि हशार असल्याने मीही त्यांचा लाडका. १९८०-८१

साली मी त्यांच्याकडे नायर हॉस्पिटलमध्ये काम करीत असे. पुण्यात प्रॅक्टिस सुरु केल्यानंतरही अधूनमधून त्यांची भेट होत असे. एकवीस वर्षाच्या प्रॅक्टिसनंतर संधिवाताच्या आयुर्वेदीय औषधांवर संशोधन करायचे ठरले तेव्हा त्यांच्या सल्ल्याने मी दर आठवड्याला मुंबईला जाऊन न्हुमेंटॉलॉजी शिकण्याचा निर्णय घेतला. तासनृतास बैठक मारून पुष्कळ अभ्यास केला. ही सुपरस्पेशालिटी आणि त्यातल्या तज्ज्ञांची कमतरता यांची सुरुवातीला जाणीवही नव्हती पण योग जुळला. चार महिन्यांतर एक मोठ्या हॉस्पिटलमध्ये नेमणूक झाली. पुढे आणखी पाच हॉस्पिटलमध्ये ओपीडी सुरु झाली आणि वर्षभरातच मी काही मोजक्या सुपरस्पेशालिस्टमध्ये गणला जाऊ लागलो.

न्हुमेंटॉलॉजीची माझी पुण्यातली पहिली केस न्हुमेंटॉइड संधिवाताची. त्याला आमवात म्हटलेले बरे. कर्नाटकातल्या बिदरहून एक बाई आली होती. पस्तीस ते चाळीस वर्षाच्या त्या बाईचे एकूणएक सांधे आमवाताने सुजले होते. हातपाय हलवताही येत नव्हते. उठणे-बसणे तर दूरच. तिला स्ट्रेचरवरून आणून कॉटवर झोपवले. तपासायला हात लावला तरी विळळून ओरडायची. अखेर तिला एक वेदनाशामक आणि एक स्ट्रॉइडचे इंजेक्शन दिले. दुसऱ्या दिवशी पुन्हा तपासायला गेले, तर ती बाई उटून बसली होती. तेव्हा कुठे तिचे सगळे सुजलेले सांधे मोजता आले. इतर तपासण्या केल्या. एक्स-रे आणि रक्ताचे रिपोर्ट पाहून औषध लिहून दिले. तिची मुलगी म्हणाली, ‘डॉक्टर, या औषधांचे काही साईड इफेक्ट आहेत काय?’ आमच्या पेशांना नेहमीच पडणारा हा प्रश्न. रोग्याच्या सगळ्या शंकांचे निरसन करणे हे डॉक्टरांचे आद्यकर्तव्य असले, तरी या एका शंकेपायी माझा नेहमी बराच वेळ जात असतो. रस्त्याने जाताना अपघात होतो म्हणून कोणी रस्त्याने जाण्याचे सोडत नाही. औषधांचे साईड इफेक्ट्स हे अशा अपघातांसारखेच. आमवाताने सांधे वेडेवाकडे होतात. वेदना होतात. सात वर्षांनी आयुष्य कमी होते. हे आमवाताचे हमखास होणारे दुष्परिणाम आणि क्वचित एखाद्या पेशांटमध्ये दिसणारे औषधांचे दुष्परिणाम यांमधला फरक नीट समजावला म्हणजे बहुतेक पेशांट औषध घेण्याचे मान्य करतात. दुष्परिणाम दिसला तर औषध बंद करून बहुधा शरीराची गाडी रुळावर येते. अशावेळी आम्ही दुसरी औषधे वापरतो. ‘विषस्य विषमौषधम्’ या उक्तीप्रमाणे आमवातरूपी विषाला शरीराबाहेर काढण्यासाठी विषासारखेच औषध वापरावे लागते हे मात्र खरे. आम्ही डॉक्टर मंडळी पेशांना काही विष द्यायला बसलेलो नाही. अनेक पेशांटमध्ये दुष्परिणाम दिसू लागले, तर प्रशासनच अशा औषधांवर बंदी आणते, असो.

ती बिदरची बाई दोन-तीन महिन्यांत खूपच सुधारली. ती चालू लागली. स्वतःचे स्वतः आवरू लागली आणि घरातली स्वयंपाकापासून धुण्याभांड्यापर्यंत सर्व कामे करू लागली. ती, तिची मुलगी आणि नवरा असे तिघे बिदरहून रात्री बसमध्ये बसून पहाटेच पुण्याला येत. मग कुठेतरी सार्वजनिक ठिकाणी आवरून १०।। पर्यंत माझी वाट पाहात थांबत. १५-२० मिनिटांचे शो-दोनशो रुपयांचे कन्सल्टेशन आटोपले की ते तिघे माझ्या पायावर डोके ठेवीत.

आजुबाजूचे लोक बघत असतात. आपल्याला अशावेळी फारच संकोच वाटतो; पण समाधान वाटते हे मात्र खरे.

माझ्या तीन-तीन महिन्यांनंतरच्या तपासणीसाठी होणारी त्यांची ओढाताण पाहून मीच पुढे त्यांना हैद्राबादच्या माझ्या एका मिनिटाचा पत्ता दिला. तोही चांगला न्हुमेंटॉलॉजिस्ट. पण त्याच्याकडे गेली की ही पेशांट मला फोन करते. औषधे सांगते. बरोबर आहे का विचारते. आता मी इथे पुण्यात बसून त्या बाईला काय सांगणार? बरे आहे म्हणतो आणि समजूत काढतो एवढेच काय ते.

महाराष्ट्रात मोजकेच न्हुमेंटॉलॉजिस्ट असल्याने गावोगावहून पेशांट येतात. पंधरा मिनिटांच्या तपासणीसाठी त्यांचे दोन-दोन दिवस जातात. भाडेखर्च, स्वतःचा आणि सोबत्याचा, ऑफिसच्या रजा, मनःस्ताप इत्यादी सारे वेगळेच. अर्थात गुण दिसतो म्हणूनच ते एवढा द्राविडी प्राणायाम करतात यात शंका नाही. काही लोक आपल्या गावाहून रातराणीने निघतात, तर काही पहाटे. काही मुदाम भाड्याची गाडी ठरवून येतात. विदर्भातून अशीच एक पेशांट येई. तिला १२-१४ तास एका जागी बसवायचे नाही म्हणून ती आणि तिचे आई-वडील ७-८ तासांच्या प्रवासानंतर एका धर्मशाळेत मुक्काम करत आणि सकाळी उटून पुढे पुण्यापर्यंत येत. माझे महाराष्ट्रभर नाव होऊ लागले तसा टिळक रस्त्यावरच्या शेजारच्या लॉजचाही धंदा वाढला. रात्रीचा प्रवास नको म्हणून काही पेशांट आदल्यादिवशी रात्री येऊन तेथे मुक्काम करतात. अशीच एक बाई आपल्या बहिणीला घेऊन रात्रीची रुबी हॉलमध्ये आली आणि रात्रभर तिथेच गच्चीवर झोपली. फेब्रुवारीतली थंडी होती शिवाय एवढ्या विस्तीर्ण गच्चीत त्या दोघीच. तेही अनधिकृत. आपल्याला भेटण्यासाठी कोणी इतके उपदव्याप करू शकते या कल्पनेने अंगावर शहरे येतात.

एका पेशांटला देण्यासाठी तसा वेळ मोजकाच असतो. लांबून पेशांट आला की त्याच्या अपेक्षा वाढतात. डॉक्टरांनी आपल्याला जास्त वेळ द्यावा, असे त्यांना वाटणे स्वाभाविक असले, तरी माझी मात्र पंचाईत होते. कोणी कुठली तरी ओळख सांगते. कोणी आजाराशिवाय इतर विषयांवर गप्या मारायचा प्रयत्न करते, तर कधी कोणी म्हणते, ‘डॉक्टर, या

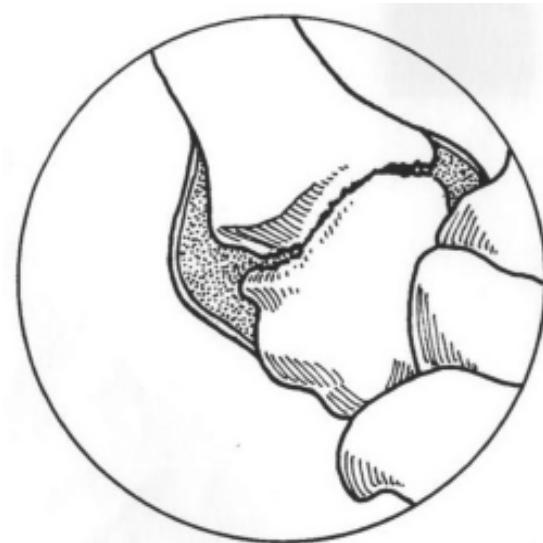
आमच्याकडे मनमाडला.' आता त्यांच्या मनमाडला मी केव्हा आणि कसा जाणार?

एक आजीबाई तीनेक महिन्यांच्या उपचारानंतर संधिवातातून अगदी छान सुधारल्या होत्या. रोज सकाळी मैत्रिणीबरोबर सारसबागेत तासभर राउंडही मारायला लागल्या. त्यांना मुलीकडे कर्नाटकात जाण्याची इच्छा झाली. औषध सोडू नका असे बजावून मी ही परवानगी दिली. महिनाभर छान गेला. औषध कमी करावे म्हणून एकदा त्यांच्या मुलीचा फोनही आला. पुढे पंधरा दिवसांनी त्यांना चिकुनगुन्या झाला. त्याचा डास एका चाव्यातच पेशंटला पार वाकवून टाकतो. मूळचा संधिवात बळावलाय की, चिकुनगुन्याचा वेगळा संधिवात झालाय, याविषयी तिकडे संप्रभ्रम निर्माण झाला. रोज सकाळ-संध्याकाळ तिकडून फोन येऊ लागले. अखेर जाचातून माझीही सुटका झाली. चिकुनगुन्याची सांधेदुखी सामान्यतः चार-पाच दिवसांत बरी होते. पण त्याचे दुखणे भयंकर. शिवाय आमच्या संधिवाताच्या पेशंटचे त्याने सांधे धरले तर पेशंटच्या दुखण्याला पारावार राहत नाही. त्यात काही पेशंटचे मज्जातंतूही निकामी होतात. तर काहींची सांधेदुखी महिनोन्महिने चालते. यावर न्हुमॅटॉलॅजिस्टकडे तरी काही औषध असेल या अपेक्षेने पेशंट लांबलांबून येतात. चिकुनगुन्याच्या संधिवातावर फारसे संशोधन नाही. त्यामुळे आम्ही वेगवेगळी औषधे प्रायोगिक स्वरूपात वापरत राहतो. गुण दिसला तरी थोडातरी दोष राहतोच. कित्येकांना मूठ वळता येत नाही तरी काहींचा एखादाच सांधा अधूरा राहतो. अशा लोकांची समजूत घालताना आगदी नाकीनऊ येतात.

१९७६ साली जागतिक आरोग्य संघटनेने जागतिक संधिवात वर्ष साजरे केले. ३५ वर्षांपूर्वी या संधिवात वर्षाच्या सुरुवातीला संघटनेच्या महासचिवांनी भाषणात एका

महत्त्वाचा मुद्दा मांडला. ‘लोकांना हार्टअँटॅक, कॅन्सरसारख्या जीवघेण्या घातक आजारांची भीती वाटते. पण जिवंतपणी मरणयातना देणाऱ्या संधिवाताच्या पांगळेपणाकडे तितकेचे लक्ष द्यावेसे वाटत नाही.’ अलिकडच्या स्वाइनफ्ल्यूच्या संकटात याची प्रकर्षणे आठवण झाली. स्वाइनफ्ल्यू आणि चिकुनगुन्या हे दोन्ही साथीचे रोग. ३५ लाख वस्तीच्या पुण्यात हजारेक लोकांना स्वाइनफ्ल्यू झाला आणि त्यातले काही मृत्युमुखी पडले. दररोज वृत्तपत्रे आणि वाहिन्यांवर त्याच बातम्या. हजारो लोकांनी रुग्णालयात तपासणीसाठी रांगा लावल्या. शासनाने सुट्टी दिली. एरव्ही सहज चालतादेखील न येऊ शकणारे रस्ते सुनसान झाले. गेली दोन-तीन वर्षे चिकुनगुन्याची साथ येते. लक्षावधी लोक आठवडाभरासाठी आजारी पडतात. असह्य वेदना. त्यामुळे कित्येकांची त्या दिवसात रोजीरोटी बुडते. त्यातल्या हजारो लोकांना कायमचे अपंगत्व आले. चिकुनगुन्याच्या डासासोबत डेंग्यू, कावीळ असले घातक आजार येतात ते वेगळेच. या चिकुनगुन्याच्या संधिवातविषयी कोणी बोलत नाही. स्वाइनफ्ल्यूचे विषाणू हवेतून पसरतात. त्यामुळे सुट्टी जाहीर करून तोंडावर मास्क लावायला सांगितला की प्रशासनाचे काम भागते. चिकुनगुन्याचा प्रतिकार करण्यासाठी सार्वत्रिक स्वच्छता राखून डासांचा नायनाट करावा लागतो. आपल्या देशात हे कधी होणार, कुणास ठाऊक.

ब्लडप्रेशर, डायबेटीस, अल्सर, हार्टअॅटक, कॅन्सर
अशा नावांचा अर्थ पेशंटला लगेच कळतो. पण
नुम्हेटॉलॉजीतल्या कधीही न ऐकलेल्या आजाराचे नाव
सांगितले की पेशंट आणि त्यांचे नातेवाईक यांचे चेहरे
प्रश्नार्थक होतात. बँकेच्या एका रिटायर्ड ऑफिसरचे घोटे
अचानक सुजून दुखू लागले. पायांवर लालसर फोड उठले
आणि खोकला येऊ लागला. मी काही मोजक्या तपासण्या

केल्या आणि तुम्हाला सारकॉइड झाला आहे असे सांगितले. त्यावर पेशंटच्या बायकोने जो आ वासला तो मी कधीही विसरणार नाही. यातला 'म्हणजे काय?' हा पेशंटचा प्रश्न सर्वात अवघड. कित्येक डॉक्टरांनासुद्धा जिथे सारकॉइड समजत नाही तिथे पेशंटला कसे समजावणार! सुदैवाने तो चार-सहा आठवऱ्यांतच बरा होतो.

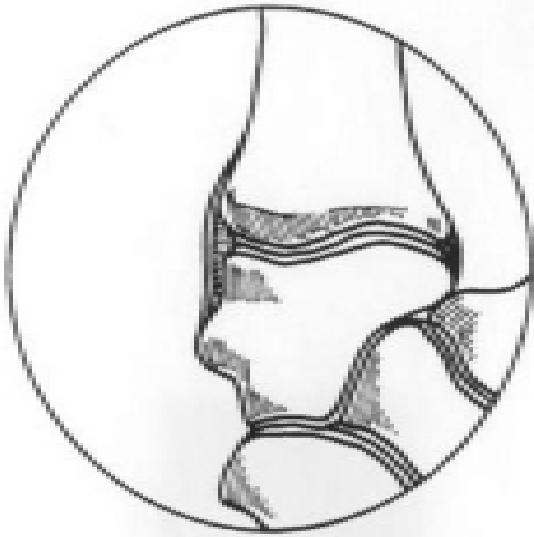
असेच एकदा मी घोटे सुजलेल्या पेशंटचे मी गर्भपिशीजवळच्या कॅन्सरचे निदान केले. आर्मीतल्या एका पेशंटला मी 'मल्टीसेंट्रिक रेटिक्युलो हिस्टिओसायटोसिस' असे निदान सांगितले तेव्हा त्याचाही चेहरा पाहण्यासारखा झाला होता. जगात अशा दोन-एकशे केसेसेचेच रिपोर्ट प्रसिद्ध झाले आहेत. मीही असली केस प्रथमच पाहात होतो. इन्शुरन्स कंपनीतल्या एक ऑफिसरला रशियाला दोन वर्षाकिरिता जायचे होते. त्याला जेव्हा सारकॉइडचे निदान सांगितले, तेव्हा त्याने तिकडे दुर्लक्ष करून किंती दिवसांत बरा होईन, असा एकच प्रश्न विचारला. पुढे रशियातून दर रविवारी सकाळी त्याचा फोन येत असे. आपला एक पेशंट परदेशात आनंदात असल्याचे ऐकून मलाही मोठी मौज वाटे. फोन ही एक फार मोठी डोकेदुखी आहे. पेशंट त्यांच्या सोयीने केव्हाही फोन करतात. त्यामुळे आपली समोर बसलेल्या पेशंटविषयीच्या विचारांची शृंखला तुटते. कधी गाडी चालवताना फोन येतात. एकदा असाच मला स्वारेटजवळ शंभर रुपये दंडही भरावा लागला. वेळ गेला, मनःस्ताप झाला तो वेगळाच. हा त्रास मोबाईल फोनमुळे जास्तच वाढला आहे. अपॉइन्टमेन्टची वही क्लिनिकच्या सेक्रेटरीपाशी असताना रविवारी दुपारी तीन वाजता झोपेतून उठवून फोनवर मला अपॉइन्टमेन्ट मागण्याच्या पेशंटच्या बुद्धीला काय म्हणावे हे मलाच कळत नाही. पेशंटचे रेकॉर्ड क्लिनिकमध्ये किंवा त्या त्या हॉस्पिटलमध्ये असते. ते पाहिल्याशिवाय पेशंटच्या प्रश्नांना उत्तरे देता येत नाहीत. दरमहा शेकडो पेशंट तपासत असल्याने आणि सारेच संधिवाताचे असल्यामुळे फोनवरून ते ओळखता येत नाहीत आणि त्यांच्या तक्रारींचे स्वरूपही समजत नाही, औषध बदलून देऊ म्हटले तर औषधाचे नाव तिकडे नीट ऐकू जात नाही. त्या नावाचे स्पेलिंग सांगू म्हटले तर 'बी'चे जागी 'पी', 'ए'च्या ठिकाणी 'के', आणि 'ई'च्या ऐवजी 'टी' ऐकायला जाते. त्यामुळे हल्ली मी पेशंटला त्यांच्या फॅमिली डॉक्टरांमार्फत किंवा औषधाच्या दुकानातून फोन करण्याविषयी बजावतो. इंग्लंड, अमेरिकेत टेलिफोनवरच्या सल्लाचीही फी घेतात. आपल्याकडे ती पद्धत नाही. त्यामुळे पेशंट कसेही आणि केव्हाही फोन करीत राहतात. स्वाईनफ्ल्यूच्या साथीत तर पुण्यात कफ्युसदृश परिस्थिती झाल्यामुळे बाहेरगावच्या अनेक पेशंटनी फोनवर साले

विचारून माझा जीव मेटाकुटीला आणला. बाहेरगावचे पेशंट कधी बसने स्वारेटला उत्तरून आपला पत्ता विचारतात. टिळक रस्त्याला माझे क्लिनिक जरा आत आहे. त्यामुळे जवळपास आले की पुन्हा एक फोन येतो. हल्ली मी घरात असताना मोबाईल फोन बंद ठेवतो आणि क्लिनिकमध्ये सेक्रेटरीला देतो. माझ्या नव्या लेटरहेडवर मोबाईल नंबर छापला नाही. आपल्या आजूबाजूला कितीतरी लोक मोबाईल फोनशिवाय सुखासमाधानात जगत असतात. आमचे डॉ. कृष्ण. आर. जोशी हे त्यांपैकीच एक.

संधिवात हे लक्षण सुमारे शंभरेक आजारांत निर्माण होते. त्यामुळे सांधेदुखीचा प्रत्येक पेशंट तपासताना सर्तक राहावे लागते. सांध्याखेरीज इतर काय बिघडले आहे ते शोधावे लागते. त्यासाठी वेळ द्यावा लागतो, वाचत राहावे लागते. नगर जिल्ह्यातील तालुक्याचा एक राजकारणी कडक इस्त्रीचे शुश्र पांढरे कपडे घालून माझ्याकडे आला. तिकडे त्याची चारेक महिने ट्रीटमेंट सुरु होती. दोन्ही मनगटे आणि बोटांचे सांधे सुजले होते. हातापायांच्या बोटांवर काही जखमा होत्या. पायाला मोटारसायकलच्या सायलेन्सरने भाजलेले त्याला समजले नव्हते. काही तपासण्या करून संध्याकाळी मी जेव्हा महारोग (लेप्रसी) असे निदान केले, तेव्हा तो कोसळलाच. अवघे राजकीय भविष्य अंधाराचे झाले. दुर्देवाने त्याच्या हाताच्या बोटांमधली गेलेली ताकद मी परत आणू शकत नव्हतो. निदान बोटे झडणार नाहीत एवढेच काय ते समाधान. हाच पेशंट माझ्याकडे आधी आला असता तर ही वेळच आली नसती. प्रारब्ध टळत नाही हेच खरे.

राजकारण्यातल्या स्थिया आणि पुरुष यांच्यात मला काही फरक जाणवतो. साखर कारखान्याच्या एक संचालकांना आमदार व्हायचे होते. निवडणूक जवळ आली. बोटे, मनगटे आणि गुडघ्याच्या दुखण्याने काम करणे, हिंडणे-फिरणे मुश्किल झाले. त्यावर त्यांनी त्वरित निर्णय घेऊन मी सुचविलेले दोन लाख रुपयांचे औषध घेतले. या उलट नगरपालिकेच्या तीन महिला सदस्य आमवात झाल्यावर पुढच्यावेळी निवडणुकीला उभ्याच राहिल्या नाहीत. त्यातल्या एक तर नगराध्यक्ष होत्या आणि दुसऱ्यांनी नगरपालिकेची दहा वर्षे पूर्ण केली होती. कोकणातल्या एका नगरपालिकेच्या सभासदांचा मतदारसंघ महिलांसाठी आरक्षित झाला तेव्हा त्यांनी पत्नीला निवडून आणले. पत्नीला आमवात झाला आणि ती चालू-फिरु शकेना तेव्हा मात्र सारीच पंचाईत झाली.

संधिवाताच्या रुग्णांमध्ये स्थियांचे प्रमाण खूप जास्त आहे. त्यामुळे त्यांच्या विशेष सामाजिक समस्यांची नानाविध रूपे चुम्हेलेलंजीच्या प्रॅक्टिसमध्ये पाहायला मिळतात. आमवाताच्या स्थियाही बहुधा तरुण वयाच्या असतात.

त्यामुळे त्यांचे लग्न, मूळ होणे इत्यादी प्रश्न असतातच. पुण्याजवळच्या एका खेड्यातली जेमतेम शाळा शिकलेली २० वर्षांची एक तरुणी अशीच. लग्नानंतर दीड वर्षांनी तिला आमवात झाला. त्यापुढे वर्ष-दीडवर्षांनी ती माझ्यापर्यंत पोहोचली. दोन-तीन महिन्यांत बरीच सुधारलीही पण दोन्ही मनगटे आणि एक घोटा सुजून दुखे. गावात शेतातली ज्वारीची ताटे उपटता येईना म्हणून सासन्यांनी तिला माहेरी घालवून दिली. मे महिन्यात ती भावाबोरोबर आली तेव्हा रँडू लागली. स्ट्रिरॅईड्स जास्त द्यावीत तर उपद्रव होतात. मेथोट्रेक्सेट औषधावर मूळ होऊ देता येत नाही, लेफ्लुनोमाइड औषध तर दोन वर्षे शरीरातच राहते. महागडी बायोलॉजिकल औषधे परवडणे शक्य नाही. कुठल्यातरी नोकरीवर पोट भरणारा तिचा भाऊ तिच्यासाठी किती खर्च करणार? बरे, अगदी लेफ्लुनोमाइड वापरून तिला बरी केली तरी मनगटे काही ज्वारी काढण्याइतकी ताकदवान होऊ शकत नाहीत. तिच्या नवन्याला चर्चा करण्यासाठी बोलावले तेव्हा ही सारी कथा समजली. वडगाव-शेरीच्या एका मुलीचेही असेच दीडवर्षापूर्वी लग्न झाले. लग्नानंतर ६ महिन्यांनी आमवात झाला. हा आजार बरा होणार नाही, असे म्हणून तिचा नवरा आणि सासू यांनी तिला माहेरी घालवली. तिला तर वडील नाहीत अन् भाऊही नाही. तिला औषधांनी बरी केली तर आता नवरा ही ‘बाहेरची बाधा’ असे म्हणून घरात घ्यायला तयार नाही. महाबळेश्वरच्या एका सुंदर मुलीलाही असेच ‘बरी झालीस तरच परत ये’ असे संग्रन्थ घाऱवत घालवत तिले द्वाते

अशीच एक शिक्षिका माझ्याकडे ट्रिटमेंट घेत होती. तिला बरे वाट लागल्यावर वडिलंगी मला न विचारता

आणि सासरच्यांना पूर्वकल्पना न देता तिचे लग्न एका सिहिल इंजिनियरशी ठरवले. लग्नाआधी महिनाभर तिचे दोन्ही गुढघे सुजले. तिने औषधेही सारी बंद करून ठेवली. तिच्या दोन्ही गुढध्यात स्टिर्गॅइडची इंजेकशने दिली तरी काही जमेना. शेवटी तिच्या वडिलांनी ऐन लग्नाच्या धामधुमीत कसेतरी पैसे उभारून तिला सत्तर हजारांचे इंजेकशन दिले. लग्न, होम-हवन, पूजा सारे काही निर्विघ्नपणे पार पडले. कुणाच्या लक्षातही काही आले नाही. लग्नानंतर दोघे जेजुरीचा गडही चढून आले. पण आता आमवाताने तिचे जे हाल होतात ते मला बघवत नाहीत. सासरी घरातल्यांपासून लपवून ती गोळ्या घेत असे. त्यामुळे तिच्या गोळ्या चुक्त असाव्यात असे वाटून मी तिला दर आठवड्याला मेथोट्रेक्सेटचे इंजेकशन सुचवले. तरीही काही जमेना. वडिलांनाही ते महागडे इंजेकशन कसे परवडणार? अखेर वर्षभराने तिने नवव्याला तिचा आजार सांगितला. सासरच्या इतर लोकांपासून अजून ते गुपितच आहे. औषधांमुळे तिला गर्भरपणाला परवानगी नाही. कितीही औषधे वापरली तरी आजार अजून नियंत्रणात नाही. तिच्या आयुष्यात पुढे काय-काय वाढून ठेवले आहे याची मला कल्पनाच करवत नाही.

येरवड्याची तीस वर्षांची एक कॉम्प्युटर ऑपरेटर ७-८ वर्षांपासून आमवाताने त्रस्त होती. तिला कोणी योग्य डॉक्टरच भेटला नाही. माझ्या ट्रीटमेंटने ७-८ महिन्यांतच अगदी चांगली बरी झाली. आजारामुळे तिने लग्नाचे पाहिलेच नव्हते. बरी झाल्यावर आता लग्न कर असे मी जेव्हा तिला म्हणालो तेव्हा इतक्या उशिरा आमच्या समाजात लग्न कसे होणार, असे उत्तर मला मिळाले. साताच्याकडच्या अशाच एक तिशीच्या मुळीचा सोरियासिसचा संधिवात मी

बरा केला. मुलगी सावळी पण दिसायला छान, हसरी आणि बोलकी. आमवाताच्या तरुण मुली बहुधा छान दिसणाऱ्या, गोड हसणाऱ्या, लाडिक बोलणाऱ्या आणि राणी-बेबी-पिंकी अशा नावाच्या असतात असे मालवीय सरांनी मागे दिल्लीला एका भाषणात संगितलेले मला चांगले आठवते. एरव्ही कितीतरी मुले या मुलीवर फिदा झाली असती. एकदा तिच्या बरोबर तिची मोठी बहीण आली. तपासून झाल्यावर तिला बाहेर बसवून मला म्हणाली, ‘डॉक्टर तुमच्याकडे इतके पेशंट येतात. असाच कोणी सोरियासिस झालेला मुलगा हिच्यासाठी सुचवाना.’ मी हबकलोच. आपले उपचार यशस्वी झाले पण निष्फल ठरले असे मला वाटून गेले. आई-बाप दोघांनाही सोरियासिससाठी मेंथोट्रिक्सेंट दिले तर मूळ होऊ शकेल का आणि झाले तर त्याला किती सोरियासिस असेल याचा विचारही काळजाचा ठाव घेणारा होता.

साधारणपणे या लग्न झालेल्या स्थियांसोबत त्यांचे नवरे येत नाहीत. एका पस्तिशीच्या रुण महिलेला तिचे आईवडील विदर्भातून घेऊन येत असत. पुढे नागपूरहून एका हॉस्पिटलमधून मला फोन आला. ती ५०% भाजल्यामुळे तिला तेथे अंडमिट केले होते. ती भाजली असावी की तिला जाळली असावी अशी शंकेची पाल पुढे बरेच दिवस माझ्या मनात चुकचुकत राहिली. अशीच आणखी एक २६ वर्षांची मुसलमान तरुणी येई. तिला ८ वर्षांपासून संधिवात, गुडघे, कोपर वाकलेले, तिला उभेही राहता येत नाही. १० वर्षांपूर्वी तिचे एका चुलतमामाशी लग्न झाले. तिला ४ वर्षांचा एक मुलगाही आहे. नवव्याने तिला टाकून दिली. दुसरे लग्न केले. तिचे भाऊ तिला खुर्चीत बसवून माझ्या किल्निकमध्ये पहिल्या मजल्यावर उचलून आणतात. आई-बाप आहेत म्हणून भाऊ वगैरे तिचे पाहतात. पुढे तिचे काय होणार कोण जाणे! बुलदाण्याच्या एका वयस्क स्थीला औषधासाठी तिचा नवरा पैसेच देत नाहीत. तिथून पुण्याला जाण्यायेण्यासाठी दोघांचे भाडेच १२०० रुपये लागते. ती अशीच घरखर्चाच्या पैशातून गुपचूप पैसे साठवते आणि पुरेसे साठले की तिच्या भाच्याला घेऊन पुण्याला येते.

आमवाताच्या बहुतेक तरुण किंवा मध्यमवयीन स्थिया किल्निकमध्ये एकटचाच येतात. आलेच तर सोबतीला आई-वडील, भाऊ, मुलगी, मुलगा किंवा कोणी शेजारीण असते. कधी नवरा येतो पण बायकोला आत तपासायला पाठवून स्वतः स्वागतकक्षातच बाहेर पेपर वाचीत असतो. तर कधी नवरा आत येतो पण अक्षरही बोलत नाही. मध्यमवयाच्या संसार सांभाळणाऱ्या गृहिणीला आमवात झाला तर मात्र घर कोसळते. इरिगेशन खात्यातला एक माणूस बायकोचे सांधे सुजले तरच तिच्याबरोबर येतो. एरव्ही नाही. मनगट सुजले की तिला चिमट्याने भांडे धरता येत नाही की स्वतःची

वेणीसुद्धा घालता येत नाही. सारे घरकाम मलाच करावे लागते, मला फार त्रास होतो, ऑफिसला उशीर होतो वगैरे स्वतःच्याच तक्रारी हा नवरा सांगत बसतो.

एका पन्नाशीच्या बाईच्या मुलीचे कर्नाटकात गावी लग्न झाले. कामही जास्त पडले आणि औषधे घेण्यात हलगर्जीपणा झाला. पुण्याला परत आल्यावर गुडघा सुजला. दोन पावले चालताही येईना. तिचा नवरा म्हणाला, इतके दिवस हिच्या आजारपणात मुलगी घरातले करायची. आता तीही नाही आणि हिची अवस्था अशी. मला फार त्रास होतो डॉक्टर. म्हणजे आजारपण राहिले बाजूला आणि याच्या त्रासाचेच कौतुक. मागे एकदा एक वयस्कर शेतकरी बाईने अगदी योग्य शेग मारला, ‘हे पुरुष आजारी पडले तर त्यांची सेवा बायांनी केलेली चालते पण बाया आजारी पडल्या तर त्यांना हातसुद्धा लावत नाहीत.’ माझी एक मामी आमवाताने बरीच वर्षे अंथरुणावर खिळून होती. तिच्या मज्जारज्जूवर परिणाम होऊन दोन्ही पाय निकामी झाले होते. ती अलीकडेच वारली. गेली अनेक वर्षे मामाच्या घरात तिची आईच तिची सेवा आणि स्वयंपाक वगैरे करायची.

अर्थात सगळेच नवरे इतके वाईट नसतात. काहीजण बायकोला आधार देत घेऊन येतात. आस्थेने चौकशी करतात. घरात मदत करतात. कधी दुखले तर मसाज करून देतात. इतकेच नाही तर जरूर पडली तर स्वयंपाक करतात आणि बायकोची वेणीही घालून देतात. असा कुटुंबातून आधार असलेले पेशंट लवकर सुधारतात. त्यांचे मनोबल चांगले राहते आणि उरल्यासुरल्या अपंगत्वावर त्या सहज मात करू शकतात. नुकत्याच लग्न झालेल्या लुपसच्या पेशंटला माझ्या उपायांनी गुण दिसल्यावर तिच्या नवव्याने मुंबईची चांगली नोकरी सोडली आणि पुण्यात एका उपनगरात राहायला आला. पुढे तिचे बाळंतपण जवळ आले तसे त्याने ते घर सोडले आणि माझे किलनिक आणि पूना हॉस्पिटल या दोघांच्या मध्यावर घर भाड्याने घेऊन तेथे राहू लागला. दुसर्या एका लुपसच्या मुलीला असाच घरातून उत्तम आधार होता. तिची आई नर्स आणि भावाचे औषधाचे दुकान. ती तर लुपसच्या मूत्रपिंडाच्या आजारातून वाचली आणि खडखडीत बरी झाली. तिच्या ऑफिसमध्यल्या एका मित्राला एकदा घेऊन आली. तिच्या आजाराविषयी बरीच चर्चा झाली. त्याने तिच्याशी लग्न करायचा निर्णय घेतला होता. पुढे त्यांचे लग्न झाले. एक संसार उभा राहतो आहे या समाधानात मी त्यांच्या लग्नालाही आनंदाने जाऊन आलो. तिच्या सासरच्या इतरांना मात्र तिच्या आजाराविषयी काही माहिती नाही.

नर्तकींचं अंग जरा लवचिक असते. त्यामुळे जोशात नाचताना सांध्यांची जरा जास्तच हालचाल होऊन त्यांचे

सारेच सांधे दुखतात. कधी कधी इतके की आता ही नृत्यकला सोडून घावी की काय असे वाटावे. माझ्याकडे अशा ३-४ पेशंट आहेत. त्यातली एक नृत्यशिक्षिका आहे. तिच्याबरोबर जो पुरुष येतो त्याविषयी मला नेहमीच शंका वाटते. पण विचारण्याचे धाडस होत नाही. डॉक्टरांच्या बोलण्याला कधी कधी मर्यादा पडतात त्या अशा. दुसरी एक डान्सर आहे. ती आईबरोबर येते. तिच्या आईचा आमवात मी बरा केला म्हणून तिच्या आईनेच तिला माझ्याकडे आणले. तीही आता बरी आहे. तिसरी एक तमाशाच्या फडात काम करीत असे. चार-चार किलोचे चाळ पायात बांधून दिवसभर रिहर्सल करायची आणि रात्री शो. घर पाठीवर घेऊन आज इथे तर उद्या तिथे असे जगायचे. साञ्चाला कंटाळून तिने फडाच्या मालकाशीच लग्न करून संसार थाटला. एक छोटे ब्युटी पार्लर काढले. त्यासरशी व्यायाम बंद पडला. वजन ७७ किलो झाले आणि गुडघे दुखू लागले. तिचा नवराही मूर्तपिंडाच्या विकाराने आजारी. दोघेही आपापल्या डॉक्टरांना भेटायला मुलासह पुण्याला येतात. प्रत्येक महिन्यातून एक दिवस हाच कार्यक्रम.

सारेच अंग दुखत असले तर ‘ड’ जीवनसत्त्वाची कमतरता किंवा कधी चिंता, नैराश्य अशी कारणे असतात. मुंबईच्या एक शिक्षिका रिटायरमेंटनंतर पुण्यात आल्या. बाई बोलघेवड्या, मिळूनमिसळून राहणाऱ्या, ऐसपैस तर रिटायर्ड नवरा अबोल, एकलकोंडा, घरातच बसून राहणारा. दोघांचे अजिबात जमत नसे. पूर्वी शाळेत तरी वेळ जायचा. रिटायरमेंटनंतर वर्षभरातच त्यांचे अंग दुखू लागले. माझ्या औषधाचाही उपयोग दिसेना. शेवटी त्यांना मानसरोगतज्ञांची ट्रीटमेंट द्यावी लागली. दुसऱ्या एका बाईच्या मुलीचा साखरपुडा झाल्यावर दोन महिन्यांतच पतिराज वारले. तीन वर्षे उलटली तरी ती मुलगी लग्न करायला तयार नाही. बाई पतिवियोगातून सावरल्या. आर्थिक चिंताही नाही पण लेकीच्या काळजीने त्यांचा संधिवात काही केल्या हटायला तयार नाही.

काही मुली जिगरबाज असतात. नाशिकच्या एका मुलीने माझ्या ट्रीटमेंटमुळे बरे वाटू लागल्यावर एकेका सुट्टीत एकेक खुबा बदलून घेतला आणि कॉम्प्युटरची डिग्री घेतली. आता ती पुण्यात मास्टर्स करत आहे. दुसरी एक अशीच मुलगी सध्या बंगलोरला कंपनीत नोकरी करते. सांगलीच्या एका मुलाला तर वयाच्या बाराव्यावर्षी लहान मुलांचा संधिवात झाला. त्यात तो सायकलवरून दोनदा धडपडला. आमवाताने त्याचे डोळे सुजायचे. साच्यांनीच त्याची आशा सोडली. कॉलेजचे वर्ष वाया गेले. कोणीतरी त्यांना माझे नाव सुचवले. सहा महिन्यांत तो इतका सुधारला की आता तो ओळखूही येत नाही. बारावीला गेल्या गेल्या असाच एका

मुलाला संधिवात झाला. महत्त्वाचे वर्ष, आई-वडील सचिंत. त्याला लवकरात लवकर बरा करण्याचे माझ्यावरही फार प्रेशर होते. त्याला एक दोन सांध्यात इंजेक्शन दिले. दैवयोगाने तो सुधारला, मी फक्त निमित्तमात्र. पुढे त्याला चांगले मार्क पडून मुंबईच्या प्रतिष्ठित केटरिंग कॉलेजमध्ये अँडमिशन मिळाली. पेढे देऊन नमस्कार करून गेला. समाधान म्हणतात ते याहन काय वेगळे असणार?

रुबी आणि जहाँगीर हॉस्पिटलमुळे विदेशातलेही बरेच पेशंट मी पाहतो. अरब देशात, आफ्रिकेत न्हुमॉटॉलॉजीचे कोणीच स्पेशलिस्ट नाहीत. एक पेशंट श्रीलंकेहून पुण्याला वर्षातून एकदा कंपनीच्या कामासाठी येतो तेव्हा मला भेटून जातो. ऑस्ट्रेलियातला एक पुणेकर संधिवाताने ग्रासून इकडे येऊन राहिला होता. त्याला अॅलोपैथीचे औषध म्हणजे विषच वाटे. हळूहळू त्याची समजूत काढून औषधे घ्यायला लावली. वर्षभाराने तो पुन्हा ऑस्ट्रेलियात नोकरीवर रुजू झाला. दुसऱ्या एका अमेरिकेतल्या प्रोफेसर बाई अशाच नोकरी सोडून आल्या होत्या. ६-८ महिन्यांत त्यांना खूप बरे वाटले. त्यांचे दोन्ही गुडघेही बदलले. युनिक्सर्टीने बोलावल्याने त्या आता पुन्हा तिकडे गेल्या. एका संस्कृतच्या प्रोफेसर बाईंना अमेरिकेत गुडघ्यांचा संधिवात झाला. तिकडे त्यांना गुडघ्यात एक महागडे इंजेक्शन घ्यायला सांगितले. त्यांची खात्री पटेना. त्या इकडे आल्यावर मला भेटल्या. साध्याशाच औषधांनी त्यांची गुडघेदुखी बरी झाल्यावर पुन्हा त्या तिकडे गेल्या. पुण्यातल्या एका बाईंना हाडे विरळ झाली म्हणून एका ऑर्थोपेडिक सर्जनने दरमहा २० हजार रुपयांचे इंजेक्शन घ्यायला सांगितले. त्यांना अमेरिकेत जायचे होते. इंजेक्शनचा खर्च ऐकून नवराबायको हादरले आणि माझ्याकडे आले. त्यांचे रिपोर्ट मी पाहिले आणि त्या इंजेक्शनची जरुरी नाही असे सांगितले. त्या सर्जनने ते औषध का सुचवले असेल, असा विचार माझ्या मनात बरेच दिवस येत होता.

एक बाई सहा महिने पुण्यातल्या मुलाकडे आणि सहा महिने इंग्लंडमधल्या मुलाकडे असतात. त्या तिकडे गेल्या की तीन महिन्यांनी सांध्यांचे फोटो, रक्ताचे रिपोर्ट अशी मेल येते. मग दोन-चार दिवसांनी बाईचा फोन येतो. सगळं छान आहे, औषध सुरू ठेवा असं सांगितलं की त्यांना समाधान वाटते. पेशंट बरा झाला की आपल्याला बरे वाटते. औंधकडे एक वयस्कर बाई अगदी अंथरुणाला खिळून आहेत. त्यांचा मुलगाही असाच अमेरिकेतून वारंवार फोन करीत असतो.

पुरुषांनाही संधिवात होतो त्याचे महत्त्वाचे प्रकार देन. गाउट हा त्यातला एक. गाउट म्हणजे युरिक ऑसिड किंवा इतर स्फटिकांमुळे साधा सूजणे. गाउटचे पेशांत औषधाबाबतीत

इतर सर्व पेशंटच्या मानाने जास्त निष्काळजी असतात. शिवाय ब्लडप्रेशर, वाढलेले वजन, कामाचा ताण चिंता, मद्यपान, व्यायामाचा अभाव असलेही प्रकार त्यासोबत असतात. संधिवातासाठी कायम औषध घ्यावे लागते, ही कल्पनाच बन्याच लोकांना मानवत नाही. रुग्णाने यथोक्तकारी म्हणजे डॉक्टर सांगेल तसे असावे असे काश्यप म्हणतात. कित्येकदा असे पेशंट आपल्या मनानेच औषध बंद करतात. मग अचानक पायांचा अंगठा सुजला की त्यांना डॉक्टरची आठवण होते. डॉक्टरांमध्येही गाउटविशयी बरेच गैरसमज असतात. त्यामुळे अनेक रोगी विनाकारण औषधे घेत राहतात. कधीकधी असे गैरसमज इतके पसरलेले असतात की आपण एकटे त्याविरुद्ध काही करू शकत नाही यांची खंत वाटते. पेशंटनाही योग्य डॉक्टर नशिवानेच मिळतो.

अँन्किलोसिंग स्पॉन्डिलायटिस म्हणजे कडक कंबरेचे दुखणे. अगदी तरुण मुलांना हा मणक्यांचा आमवात होतो आणि आयुष्य उद्धवस्त होण्याची पाळी येते. या आजाराचे बरेच पेशंट माझ्याकडे आहेत. व्यायाम केल्याशिवाय या आजाराची ट्रीटमेंट होऊ शकत नाही. त्यामुळे बराच वेळ समुपदेशानाला घावा लागतो. शिवाय निदानही पक्के पाहिजे. मी प्रत्येक पेशंटला पुरेसा वेळ देतो. त्यामुळे ते खूष असतात. या दुखण्याला औषधे तशी मर्यादित. पण योग्य प्रकारे वापरली तर गुण दिसतोच. दुर्देवाने मणके अगदी कडक आणि खुब्यांचा नाश झालेला असे पेशंट आले की फार काही करता येत नाही. जितक्या लवकर निदान तितकी उपचारांना यश येण्याची शक्यता जास्त हे छुम्टॉलॉजीतले पढिले तत्त्व. आमवात सुरु झाल्यापासून वर्षभरात माझे उपचार सुरु केलेले अनेक पेशंट अगदी खडखडीत बरे झाले. त्यांना कोणे एके काळी संधिवात झाला असेल असे ओळखता येण्याही शक्य नाही. पण उशिरा आणि अखेरचा उपाय म्हणून पेशंट छुम्टॉलॉजिस्टकडे जातो. पेशंटचे आणि आमचेही दुर्देव दुसरे काय?

या कमरेच्या आमवातात मणक्यांना फार सूज आली की, नवी बायॉलॉजिकल औषधे वापरल्याखेरीज गुण दिसत नाही. परिणाम जादूसारखा दिसतो; पण किंमत मात्र न परवडणारी. इंजेक्शनचनचा परिणामही काही महिनेच टिकतो. अर्थात आमवाताने अंथरुणाला टेकलेला पेशंट उठून बसला की इतर उपचार करायला अवसर मिळतो आणि पेशंट सुधारतात. एका चार्टर्ड अकॉन्टंट तरुणाच्या बहिणीचे लग्न चार दिवसांवर आले होते. त्या बिचाऱ्याला दोन पावलेही टाकता येत नव्हती. त्यांच्या वडिलांना मी इन्फिल्क्सिसमॅब औषध सुचवले व त्यांनी व्यवस्थाही केली. लग्नाच्या दिवशी तो इतका सुधारला की कोणी त्याला ओळखूही शकले नाही. कोल्हापूरचा एक अंबेवाला तर सिझनच्या आधी दरवर्षी

मार्चमध्ये येऊन लाख रुपयांचे इंजेक्शन घेऊन जातो. त्याला आंब्यातून किती नफा मिळत असावा, आपल्याला आबे आणखी स्वस्त मिळू शकणार नाहीत का, कोकणातला शेतकरी का गरीब राहतो, असे अनेक विचार त्यावेळी माझ्या मनात तरळून जातात. पुण्याजवळच्या एका गावातल्या शिक्षकाला या औषधाशिवाय आपल्याला गती नाही हे पटले. त्याने बुक केलेला फ्लॅट बिल्डरला परत देऊन टाकला आणि मिळालेल्या पैशांची इंजेक्शने घेतली. एका संस्थानानेही त्याला काही मदत केली. पुढे सरकारकडून भरपाईची रक्कम मिळाल्यावर त्याने दुसरे घर घेतले. हल्ली हे गृहस्थ मुख्याध्यापक झाले आहेत. आता ते गावात व्यायामशाळा आणि योगासनांचा वर्ग चालवतात.

अमेरिकेतल्या एका मुस्लिम इंजिनिअरला तिकडे कंबरेचा आमवात झाला. कसेबसे अँग्रिमेन्ट पुरे करून पुण्याला आला. वेबसाइटवर माझी माहिती घेऊन मला भेटला. त्याला तिकडे इन्फिल्क्सिसमॅबचा कोर्स करायला सांगितले होते. इंग्लंड-अमेरिकेतही ही औषधे महागच समजतात. भारतात हे औषध स्वस्त मिळेल असे त्याला वाटले होते. पण बहुराष्ट्रीय कंपन्या जगात सगळीकडे एकाच भावाने औषध विकतात. त्यामुळे तो हिरमुसला. अडुसष्ट हजारांचा एक असे तीन डोस घ्यायचे होते. काही पैसे त्याच्याकडे होते. कंपनीच्या लोकांना सांगून एक डोस त्याला फ्री मिळवून दिला. पहिल्या डोसमध्ये त्याच्यात कमालीची सुधारणा झाली. अगदी खाली वाकून जमिनीला हात टेकवू लागला. यावेळच्या कोर्सनंतर केव्हातरी पुन्हा कोर्स करावा लागेल तेव्हा हा काय करेल, असा विचार मात्र पुढे बरेच दिवस माझ्या मनात घोळत राहिला.

बंगलच्या एक हायकोर्ट जज्जने आपल्या मुलाला हौसेने एल. एल. बी.ला घातले. मुलगा हुशार; पण दुसऱ्याचवर्षी अँन्किलोसिंग स्पॉन्डिलायटिस झाला. एल. एल. बी. होईपर्यंत आजार इतका बळावला की उधे राहून आगर्यामेन्ट करणे दूरच, साधे फिरण्यासाठीही व्हीलचेअर लागे. तोपर्यंत जज्जसाहेबाही रिटायर झाले. रिटायरमेंटच्या रकमेतील तीन-चार लाख इन्फिल्क्सिसमॅब घातले. पण काही उपयोग झाला नाही. औषध चांगले असले तरी योग्य पेशंटमध्ये वापरले तरच त्याचा उपयोग दिसतो. नाशिकच्या एका पेशंटचेही असेच एका डॉक्टरांमुळे चार लाख रुपये पाण्यात गेले. त्याला इन्फिल्क्सिसमॅब दिले पण इतर औषधेच दिली नाहीत. कधीकधी डॉक्टरांमंडळी एखादे विशिष्ट औषध का लिहितात, याविशयी शंका घेण्याजोगी परिस्थिती निर्माण होते.

अरब देशातून आलेला एक सोरियासिसचा तरुण आणि दुसरा एक आमवाताचा तीन वर्षांचा मुलगा यांनी मात्र सहजपणे महिना पन्नास-साठ हजारांचे इटानरसेट घेतले.

‘विनावितं न भैषज्यम्’ असे भावप्रकाशात म्हटले आहे. तरीही सामान्यतः पेशंटना असली औषधे परवडत नाहीत. एकदा तर असली औषधे विकणाऱ्या कंपनीच्या एका रिप्रेझेन्टेटिव्हर स्वतःच्या नातेवाइकासाठी ते औषध घेण्याची वेळ आली. तेहा त्याची ही असहायता मी पाहिली. भारतात एक कुटुंब औषधांसाठी सरासरी ११८ रुपये खर्च करतो असे मी मागे एकदा वाचले होते. आमवातात्या उपचारांना सुरुवातीला वर्षभरतरी हजारेके रुपये महिन्याचा खर्च होतो. तोही कित्येकांना परवडत नाही. तर असली औषधे कुटून परवडणार? त्यांच्याकरता माझ्याकडे दोन मार्ग आहेत.

दिला होता. बापाने दोनेक वर्षात सत्तर हजार रुपये एका पतपेढीत साठवले. तेथे गैरव्यवहार झाला. एका संध्याकाळी तो काकुळ्यातीला येऊन पतपेढी बुडणार असल्याचे सांगृ लागला. त्यावर मी त्याला एक लांबलचक सर्टिफिकेट दिले. तेह्वा तिथल्या दयाळू मॅनेजरने त्याला पतपेढी बुडायच्या आधीच सगळे पैसे परत देऊन टाकले. शाळेतल्या एका शिपाईबाईची नोकरी अशीच जाण्याच्या बेताला आली होती. गुडघा सुजल्यामुळे त्यांना शाळेचे दोन जिने चढता येईनात. बाकांखालून झाडायलाही जमेना. शाळा तिला नोकरीतून काढून टाकायला निघालेली. कदाचित ती बाईही तेथे नीट

जहांगिर हॉस्पिटलमध्ये आंतरराष्ट्रीय संशोधनाची प्रायोगिक औषधे वापरता येतात. इतरांना मी काही वेगळी औषधे वापरतो. मुंबईला केईएम हॉस्पिटलमध्ये मी शिकत असताना त्यावर संशोधन सुरु होते. त्यालाही महिना तीनेक हजार खर्च येतो. पण बरेचसे पेशांट सुधारतात. हृदयरोगाच्या अॅन्जिओप्लास्टीसाठी लोक दिवसभरात लाख लाख रुपये उभे करून खर्च करतात पण संधिवातासाठी महिन्याला हजार पंधराशे रुपये खर्च करायलाही बहुतेक पेशांटच्या अगदी जीवावर येत असते. समाजात स्थियांचे स्थान एकंदरच खालच्या स्तंगवर अमल्यामलेही कटानित अमे होत अमेल

एका गरीब बापाचा १८ वर्षांचा कॉलेज शिकणारा मुलगा. वजन २० किलो. बालपणीच्या आमवाताने दोन्ही खुबे निकासी. मी त्यांना खुब्याचे सांधे बदलण्याचा सल्ला

वागत नसावी. आजाराने स्वभाव जरा चिडचिडाच होतो. असो. माझे सर्टिफिकेट आणि उपचारांचे परिणाम यामुळे त्या बाईची नोकरी टिकली. आपल्या केंद्र सरकारचा समाजकल्याण खात्याचा अपंगत्वाचा कायदा आहे. अपंगांविषयी खरे तर दुजाभाव असता कामा नये, पण लोक हे लक्षात घेत नाहीत आणि अपंग लोकही भांडून हक्क मिळविण्याच्या मनःस्थितीत नसतात.

वयस्कर लोकांना होणारा गुडघ्याचा संधिवात हा एक मोठा अवघड आजार आहे. खरेतर त्यावर कोणतेही औषध नाही. औषध वापरताना या वयात साईंडइफेक्टवर फार लक्ष ठेवावे लागते. वजन कमी करा, जीवनशैलीत बदल करा अशा गोष्टी सांगायला सोप्या असल्या तरी अंमलात आणणे कठीणच. संडासला कमोड वापरा म्हटले की बहतेक सर्व

भारतीयांचा चेहरा कसनुसा होतो. मांडी घालू नका म्हटले की, आजोबांची देवपूजेची आणि आजींची विळीवर भाजी चिरण्याची पंचाईत होते. एका आजोबांना पाटावर मांडी घालू जेवल्याशिवाय पोट भरल्यासारखे वाटत नाही. कित्येकजणींना साडी नेसून बूट कसे वापरायचे, असा प्रश्न पडतो. हातात आधारासाठी काठी घेणे हेही अनेकांना संकट वाटते. शेतकऱ्यांचे तर विचारूच नका. माझ्या ऐंशी वर्षाच्या आईला जेव्हा व्हीलचे अर घेऊ या, असे म्हणालो, तेव्हा ती रडू लागली. खरे तर तिची पूर्वीच्या पद्धतीने दोन्हीही गुडघ्यांची ऑपरेशन्स झालेली. एक कंबरेच्या मणक्यांचेही झाले. वयोमानाने हाडे झिजली. शरीरही जरा स्थूलच. आता गुदघे बदलायचे म्हणजे मनाची तयारी पाहिजे. ऑपरेशन बिघडले तर पूर्ण वाट लागणार. या ऑस्टिओआर्थोटिसची ट्रीटमेंट म्हणजे भिंतीवर डोके आपटत राहिल्यासारखे वाटते.

पत्राशीनंतर अनेकांच्या मनात रिटायरमेंटचे विचार घोलू लागतात. त्या वयात मी नव्याने छुमॅटॉलॉजी शिकलो. अभ्यास करायला मला आवडते. इतक्या वर्षाच्या अनुभवाने एक वेगळी दृष्टीही होती. पण या छुमॅटॉलॉजीने इतके वेड लावले की, आयुर्वेदाची प्राध्यापकी करणारा मी या विषयात कसा आलो, ते मलाच कळले नाही. नऊ वर्षे गाण्याचा अभ्यास करून संगीत अलंकार पदवी मिळवलेला मी, ते गाणेही आता मागे पढू लागले. तरीही माझ्या उत्तरआयुष्यात या छुमॅटॉलॉजीमुळे अचानक फूल उमलले. पूर्वी कधी पाहिले नाहीत असे आजार पाहू लागलो. गावोगावाहून पेशंट येऊ लागले. त्यांना तपासायला दिवस पुरेनासा झाला. नवनवे डॉक्टर पेशंट पाठवू लागले. देशविदेशात नवनव्या ओळखी झाल्या. अनेक विदेशवाच्यांचे योग आले.

औषधांच्या कंपन्या संपर्कात येऊ लागल्या. ठिकठिकाणी भाषणे होऊ लागली. लेख छापून येऊ लागले आणि मी एक प्रतितयश सुपरस्पेशालिस्ट झालो. आवडीचे काम असल्याने त्याचा ताण वाटत नसला तरी कधी गाण्याचा रियाज राहून जातो. कधी योगासने आणि व्यायामाला वेळ मिळत नाही. तर कधी घराकडे, आई, बायको आणि मुलांकडे दुर्लक्ष होत असल्याची खंत वाटते. तरीही व्हीलचे अरवरून आणलेला तरुण पुढच्या खेपेला खाली वाकून, बुटाचे बंद सोडून पायन्या चढून तपासणीसाठी टेबलावर झोपतो हे पाहून जे समाधान वाटते त्याचे शब्दांत वर्णन करणे शक्य नाही. गाण्याच्या नादी लागून आपली हुशारी वाया घालवतो असे माझे वडील नेहमी म्हणायचे. आज ते असते तर त्यांना केवढा आनंद आणि अभिमान वाटला असता.

छुमॅटॉलॉजीच्या हजारो पेशंटनी मला कीर्ती मिळवून दिली. दुर्दैवाने आमच्या या सुपरस्पेशालिस्टीविषयी लोकांना काहीच माहिती नाही. त्यासाठी पूर्वी मी रुग्णांसाठी शिबिरे

घेत असे, पण त्यात फुकट मिळते म्हणून सर्दीने छाती भरल्यावर हार्टस्प्येशालिस्टकडे जावे तसे कसलेही पेशंट येत. त्यामुळे तो मार्ग मी सोडला. डॉक्टरमंडळींना सहसा मराठी चांगले लिहिता येत नाही. माझे संस्कृत आणि मराठी चांगले. अकरावीला जगन्नाथ शंकरशेट थोडक्यात हुकली. इंटरच्या वर्षात अत्रे वारले. तेव्हा अहमदनगर कॉलेजच्या स्पैर्धेसाठी त्यांच्या नाटकांचा अभ्यास करीत बसलो म्हणून बी. जे. मेडिकल ऐवजी ताराचंद हॉस्पिटलला आलो. कॉलेजातही कथा आणि काव्यलेखनात बक्षिसे मिळाली. असो. छुमॅटॉलॉजी याविषयाविषयी जागरूकता वाढावी म्हणून मी मराठीत संधिवातावर लिहू लागलो. लेखणी हे खरेच फार ताकदवान साधन आहे हे मला पुन्हा एकदा पटले. मराठीत ठिकठिकाणी व्याख्याने दिली. हल्ली इंटरनेट हे एक प्रभावी माध्यम झाले आहे. त्याचा वापर केलाच पाहिजे हे पटल्यावर एक वेबसाईटही तयार केली (www.arthritis-india.com). आता वेगवेगळ्या संघटना आणि सामाजिक संस्थांना एकत्र करून एक ‘संधिसंवेदना’ या नावाचा संधिवाताच्या रोग्यांसाठी मदतगट स्थापन करण्याचे काम सुरू आहे. संधिवाताच्या माझ्या हजारो रुग्णांच्या ऋणातून उतराई होण्याचा तेवढाच एक प्रयत्न.

□□